

Ειρήνη Βλαζάκη

Ιστορική πολεοδομική εξέλιξη του λόφου «Καστέλλι» Χανίων

ABSTRACT

The 'Kastelli' hill was the acropolis of every settlement that arose on the site of the modern city, because of its geomorphology and its strategic location next to a natural harbor. The large plain in the north and the numerous nearby streams and rivers are the main reasons for the efflorescence of important civilizations for thousands of years in this specific area of the island.

Today, an increasing amount of historic data is coming to light every day, due to the systematic and rescue excavations of the Ephorate of Antiquities of Chania. Gathering all the information and comparing the evidence of all the settlements on the hill, it is verified that life begins in Neolithic times and continues down to the present.

The first step was to place all the information in a common database and create a map with all the evidence found over the last decades. Having analyzed all the radical incidences, interventions and decisions that formed the current image of the city and the hill, there can be an integrated comprehension of the historic palimpsest of the archaeological remains.

For example, the urban plan is similar in the prehistoric and historic periods, having a difference of almost 45 degrees from the Venetian plan, which is the same as the current one. There is also great interest in the development of the land uses on the Kastelli hill and on the existence of fortifications on the perimeter, which occasionally separated the acropolis from the city or enclosed the entire settlement.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: λόφος Καστέλλι, Χανιά, παλίμψηστο, διαστρωμάτωση, εξέλιξη, αλληλεπίδραση, προϊστορικά, ιστορικά, νεότερα, αρχαιολογικά κατάλοιπα, πολεοδομία, αστικός ιστός

“Η πόλη δεν μιλάει για το παρελθόν της, το περιέχει σαν τις γραμμές ενός χεριού, γραμμένο σε γωνίες δρόμων, σε γρίλιες παραθύρων, σε κουπαστές από σκάλες, σε αλεξικέραυνα, σε ιστούς σημαίων, κάθε μεριά χαρακωμένη με τη σειρά της από γρατζουνιές, εγκοπές, γλυφές, χτυπήματα.”

(Calvino 1982, 18)

Η ανάλυση της πολεοδομικής εξέλιξης του λόφου «Καστέλλι» Χανίων είναι μία διαδικασία που προϋποθέτει τον συσχετισμό φυσικών, κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών παραγόντων. Κάθε στοιχείο που έρχεται στο φως βοηθάει στη διαμόρφωση της εικόνας του εκάστοτε οικισμού, αποκαλύπτοντας ταυτοχρόνως τον τρόπο λειτουργίας της κοινωνίας.

* Η παρούσα μελέτη αποτελεί μέρος της εν εξελίξει διδακτορικής διατριβής της συγγραφέως με θέμα: *Τα Χανιά: Μνημειακό και πολιτιστικό περιβάλλον, ιστορική πολεοδομική εξέλιξη και σύγχρονη πόλη*, στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Πολυτεχνείου Κρήτης. Υπεύθυνη καθηγήτρια: Φανή Μαλλούχου-Tufano, ομότιμη καθηγήτρια ΠΚ.

Σήμερα όλο και περισσότερα είναι τα ευρήματα που αποκαλύπτονται λόγω των αναπλάσεων και των συστηματικών ανασκαφών στα απαλλοτριωμένα οικόπεδα του λόφου, όπως και των σωστικών ανασκαφών σε ιδιωτικές και δημόσιες ιδιοκτησίες. Στο πλαίσιο της διδακτορικής διατριβής συγκεντρώθηκαν τα μέχρι τώρα στοιχεία για ολόκληρη την πόλη και λόγω του μεγάλου τους όγκου κρίθηκε απαραίτητη η κατάρτιση ενός πίνακα που θα οργάνωνε όλα τα δεδομένα και θα αποτελούσε ένα εργαλείο για την ταξινόμησή τους (Εικ. 1). Με τη βοήθεια του πίνακα δεδομένων η ανεύρεση της ζητούμενης πληροφορίας γίνεται με ευκολία και δημιουργείται μια σφαιρική εικόνα του συνόλου των αναφορών όλων των χρονικών περιόδων.

Το κύριο στοιχείο με βάση το οποίο γίνεται η οργάνωση είναι οι οδοί της πόλης, που κατατάσσονται αλφαβητικά στην πρώτη στήλη. Στη δεύτερη στήλη σημειώνεται το συγκεκριμένο σημείο χωροθέτησης των ευρημάτων, όπου στις περισσότερες περιπτώσεις κάθε οδός διαθέτει πάνω από ένα σημείο ενδιαφέροντος αναλόγως το πλάτος της και τη θέση της στην πόλη.¹ Στη συνέχεια καταγράφονται τα στοιχεία της πληροφορίας (χρονολογία, πηγή, βιβλιογραφία, αρχαιολόγος, αναφορές, κτλ.) και σημειώνεται το συγκεκριμένο υλικό από την έρευνα (φωτογραφίες και σχέδια). Στην επόμενη στήλη αναφέρονται όσα δεδομένα αφορούν το φυσικό ανάγλυφο και τέλος σημειώνονται όλα τα δεδομένα από τα ευρήματα επιγραμματικά και ανά εποχή.

Αποδίδοντας στα ευρήματα διαφορετικό χρώμα κατ' αντιστοιχία με την εποχή που ανήκουν, δημιουργείται ένα μωσαϊκό δεδομένων και αποδεικνύεται για ακόμη μία φορά ότι η πόλη των Χανίων αποτελεί ένα μοναδικό αρχιτεκτονικό παλίμψηστο. Είναι εντυπωσιακό ότι σε ορισμένα σημεία της πόλης εντοπίζονται αρχαιολογικά κατάλοιπα που χρονολογούνται σε περισσότερες από έξι ιστορικές περιόδους (Εικ. 2).

Αυτομάτως, μετά από την ολοκλήρωση της αρχικής αναζήτησης στοιχείων, είναι δυνατόν να αποδοθεί ο διαχρονικός χαρακτήρας κάθε χωρικού σημείου της πόλης και μπορούν να συγκεντρωθούν σε νέα λίστα όλες οι πληροφορίες που αναφέρονται σε μια συγκεκριμένη εποχή ή χρονική περίοδο.

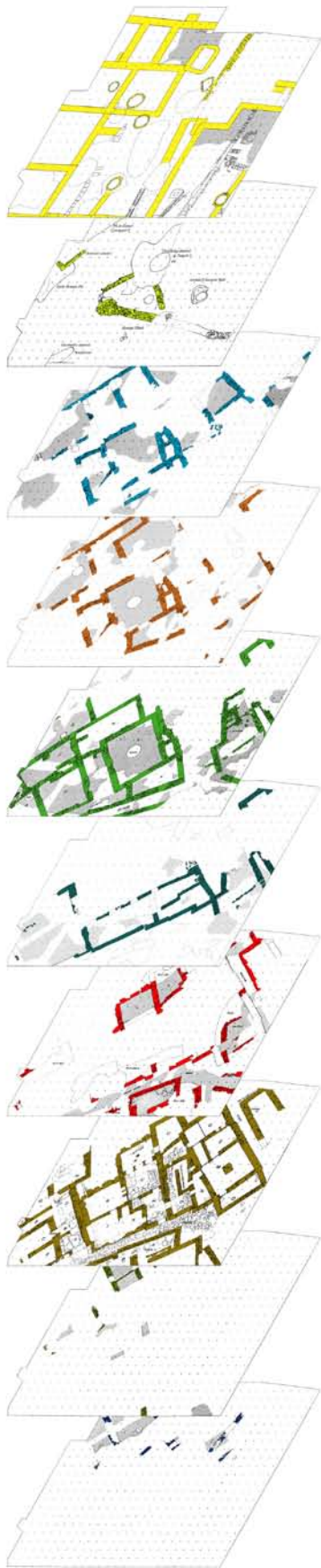
Στο επόμενο στάδιο της διατριβής δημιουργήθηκε το υπόβαθρο με την πολεοδομία της σημερινής πόλης των Χανίων και τις ονομασίες των οδών, το οποίο πρόκειται να βοηθήσει στη χωροθέτηση των δεδομένων και βέβαια στη σύγκρισή τους με τη σύγχρονη δομή της πόλης. Μεγάλη σημασία δόθηκε στην καλή οργάνωση των διαφορετικών επιπέδων που το συγκροτούν, καθώς από την επεξεργασία αυτών και τον μεταξύ τους συσχετισμό θα προκύψουν τα συμπεράσματα της ανάλυσης. Το σχεδιαστικό πρόγραμμα που επιλέχτηκε είναι το AutoCAD – AutoDesk, το οποίο κάνει τον σχεδιασμό πολύ λεπτομερή, οργανώνει σε αρκετά καλό βαθμό το υπόβαθρο και ταυτοχρόνως συνεργάζεται με αρκετά σχεδιαστικά προγράμματα που θα χρησιμοποιηθούν κατά τη διάρκεια αλλά και στο τελικό στάδιο της εργασίας.

Απομονώνοντας την περιοχή του λόφου από την υπόλοιπη πόλη, διαπιστώνεται ότι κατοικείται αδιαλείπτως από το τέλος των νεολιθικών χρόνων (Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη 2004, 388), ενώ σε μερικές περιπτώσεις η ανάπτυξη του οικισμού περιορίζεται μόνο σε αυτόν.

¹ Μέχρι σήμερα έχουν συγκεντρωθεί δεδομένα για 87 οδούς και για 233 σημεία της πόλης.

Κανεβάρο	(οικόπ. Λιονάκη-Βλαμάκη) 2 οικοπέδα μαζί	1965	2009		ΧΑΝΙΑ (ΚΥΔΩΝΙΑ) Περιήγηση σε χώρους αρχαίας μνήμης	Βλαζάκη	44	ΣΧ & Φ	ΑΔ 22, 1967, Β'2 σελ. 501-4 / ΑΔ 24, 1969, Β'2 σελ. 429 / ΑΔ 25, 1970, Β'2 σελ. 465 / ΑΔ 31, 1976, Β'2 σελ. 364	δυτικό παλαιο-ανακτορικό κτίριο 1900-1700 π.Χ.	
		ΣΕΒΑΧ	2004		αρχείο ΚΕ' ΕΠΚΑ					ανατολικά νεοανακτορικό κτίριο 1600-1450 π.Χ. με ενδείξεις τοιχογραφιών στους τοίχους	ψηλότερα, κατεστραμμένο οικοδόμημα 1400-1200 π.Χ.
										ΒΔ ενετικό μέγαρο οικογένειας Πρεμαρίν	
Καντανολέου	νούμ. 5 (οικόπ. Ε. Λιούπη)	1979	1979	34	Β'2	Γ. Τζεδάκις	390			όχι οικοδομικά ίχνη (όστρακα ΥΜΙΙΙ, υπομινωικά, κλασικά)	
Καραολή & Δημητρίου	μπροστά από το Τείχος	2004	2009		ΧΑΝΙΑ (ΚΥΔΩΝΙΑ) Περιήγηση σε χώρους αρχαίας μνήμης	Ευτ. Πρωτο-παπαδάκη	56	ΣΧ & Φ	παρθένα αμμόδη στρώση κάτω από τα μινωικά	τμήμα κτίριου πρώιμων μεσομινωικών χρόνων ΜΜΙΙΙ-ΜΜΙΔ / 4 χώροι και τμήματα άλλων Η_Β-Ν τοίχων και προσαρμογή στη μορφολογία του εδάφους / πιθανώς υπόγειο διωμάτιο, καθώς δεν υπάρχουν ανοίγματα εισόδων	βυζαντινό προτείχισμα
Κατρέ	(οικόπ. Χατζηδάκη & Καλαμαριδίου) απέναντι από Βακαλουνάκη	1978	1978, 1980	33, 35	Β'2	Γ. Τζεδάκις	367, 501	ΣΧ & Φ		2 τοίχοι	κεραμική
	(οδός) χαντάκι_ από τα νότια του παραπάνω οικοπέδου έως Σήφακα, όπου και καμπτώνεται αρκετά	1990	1990	45	Β'2	Βλαζάκη	433	ΣΧ & Φ	μέχρι το 1950 η οδός ήταν στενότερη, οριζόντια, με σκαλοπάτια και πύλη στην οδό Σήφακα	τάφος Α (μήκος 4 μ.) 31, κατασκευή με γωνιόλιθο ΒΑ, στρώση από κούσκουρα = δρόμος	οικοδόμημα, επεκτείνεται και σε παρακείμενο χώρο
	νούμ. 10 (οικόπ. Βακαλουνάκη)	1974	2009		ΧΑΝΙΑ (ΚΥΔΩΝΙΑ) Περιήγηση σε χώρους αρχαίας μνήμης	Βλαζάκη	50	Φ	ΑΔ 29, 1973-74, σελ. 926 / ΑΔ 30, 1975, σελ. 347 / Γραμμική Α στο μινωικό αρχείο των Χανίων, σελ. 12	παρθένο έδαφος στα 4.20 μ.	υπολείμματα τοίχων και πλακόστρωτου δαπέδου ΜΜΙ & ΙΙ
Λιθινών	& Ψαρομηλιγκών (οικόπ. Μανουσσιαννάκη)	1972	1973	28	Β'2	Γ. Τζεδάκις	581	Φ		τάφος Α_ τμήματα τοίχου με εγχάρακτο λίθο και δαπέδου με μη εμφανή κονιάματα με χρώμα (στραμμένα προς τα κάτω)_ 90 εκ. από την επιφάνεια	δάπεδο στα 1.40 μ. βάθος και τοίχος (κονιάματα και λίθος πιθανώς ανήκουν σε αυτό το κτίσμα)
										τάφος Β_ μεγάλος λάκκος / τάφος Γ_ δύο τοίχοι δωματίου με ίχνη δαπέδου (όμοιο με το προηγούμενο)_ δεν συνεχίστηκε σε βάθος ανασκαφή	
Μελισσεδέκ	πλάτωμα (πυρόσβεση)	2012;			αρχείο ΚΕ' ΕΠΚΑ	Ευτ. Πρωτο-παπαδάκη		ΣΧ(α)		εργαστηριακή χρήση / τοίχοι και δάπεδα	
Σήφακα	Νοτιοανατολικά μπροστά από βυζ. Τείχος	1976	1976	31	Β'2	Γ. Τζεδάκις	365	εικ. 237, venezia e il levante fino al secolo xv_ 1973 / ΣΧ(α)		σε ύψος 6 μ. Αδιατάραχτα μινωικά στρώματα, από 3.70 μ. βάθος. Αλληλεπλληλοί λασπότοιχοι από ΠΜ-ΥΜ	λασπότοιχοι
	νούμερο 73 (οικόπ. Λιόλιου)		1981	36	Β' 2	Γ. Τζεδάκις	395			οικοδομικά λείψανα	
	συμβολή με Δασκαλογιάννη	2002	2001-04	56-59	Β'5	Βλαζάκη	390	ΣΧ(α) & Φ		όλο το δυτικό τμήμα 2 μεγάλοι λάκκοι ιστορικών χρόνων	ανατολικότερα, οικοδόμημα της ΜΜΙΙΙ ισχυρότερο τοίχος τ3 πλάτους 1μ Β-Ν το δυτικό όριο του κτισμάτος
	συνέχεια Σήφακα	2008			αρχείο ΚΕ' ΕΠΚΑ			ΣΧ(α)		στο ανατολικότερο άκρο χώρος με τοίχους επενδυμένους από γραπτό ασβεστοκονίαμα = όχι χώρος καθημερινής χρήσης	στο ΒΑ άκρο υπολείμματα 2 τοίχων ΥΜΙΙΙ

Εικ. 1. Πίνακας δεδομένων (ενδεικτικό παράδειγμα από την περιοχή μελέτης).

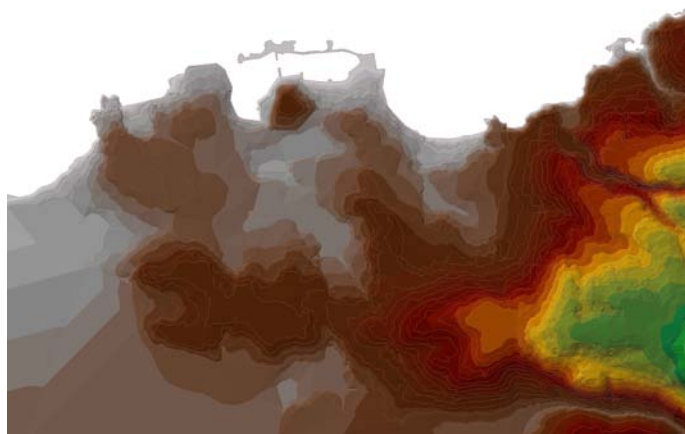
Εικ. 2. Η διαστρωμάτωση όλων των εποχών στην Ελληνο-σουηδο-δανέζικη συστηματική ανασκαφή στην πλατεία Αγίας Αικατερίνης (σχεδίαση: Erik Hallager, Ειρήνη Βλαζάκη).

Οι προσπάθειες οργάνωσης του χώρου ποικίλλουν σε κάθε εποχή βάσει διαφορετικών προσεγγίσεων και προτεραιοτήτων, επηρεάζοντας δραστικά τα κατάλοιπα των προηγούμενων πολιτισμών, γεγονός που είναι ορατό σε κάθε ανασκαφική έρευνα.

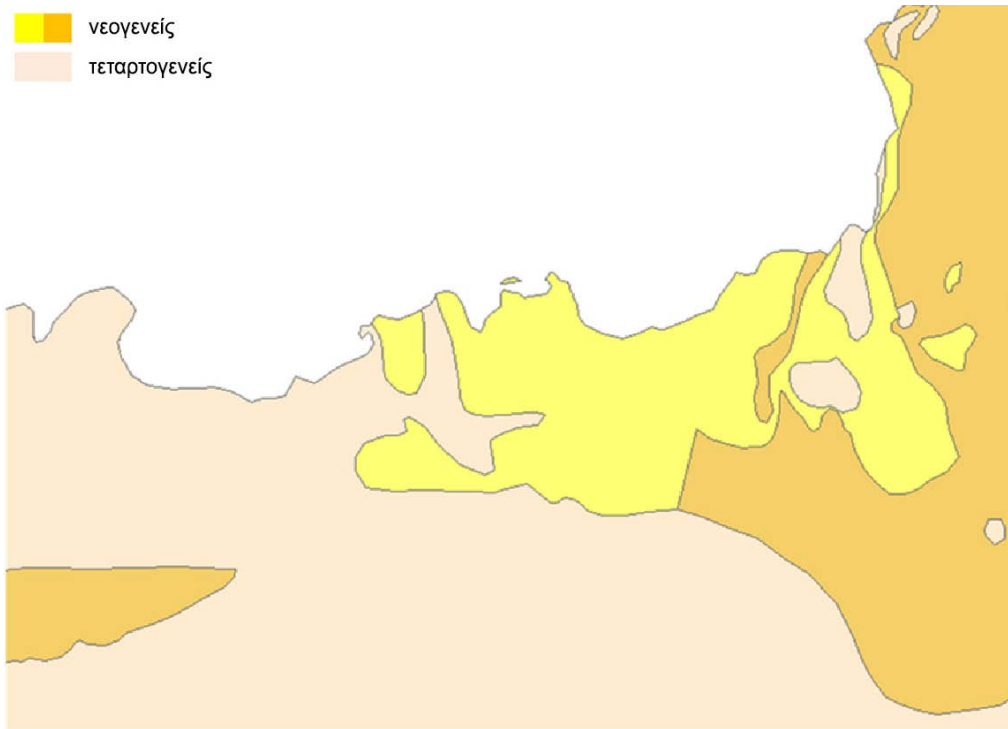
Επειδή τα ιστορικά στοιχεία των εποχών είναι ήδη γνωστά από δημοσιεύσεις και συνέδρια, η μελέτη δεν στέκεται σε αυτά. Επικεντρώνεται σε έναν γραφικό σχεδιασμό της τοπογραφικής-πολεοδομικής εξέλιξης του λόφου και αναφέρεται επιγραμματικά μόνο στα πιο σημαντικά γεγονότα.

Αρχικά, μελετώντας το φυσικό ανάγλυφο της ευρύτερης περιοχής, βλέπουμε ότι η πόλη έχει αναπτυχθεί παραλιακά, μπροστά από έναν βραχώδη λιμένα στη μέση του οποίου ορθώνεται ο απότομος λόφος Καστέλλι ως φυσικό οχυρό (Εικ. 3).

Περιβάλλεται από τον ποταμό Κλαδισό και μικρότερα ρέματα και στα νότια εκτείνεται ο πολύ εύφορος κάμπος των Χανίων που πλαισιώνεται από την ογκώδη οροσειρά των Λευκών Ορέων. Το υπέδαφος αποτελείται κυρίως από νεογενείς και τεταρτογενείς αποθέσεις (Εικ. 4). Στα κεντρικά και ανατολικά δηλαδή επικρατούν ο μαργαϊκός

Εικ. 3. Το φυσικό ανάγλυφο της πόλης των Χανίων (σχεδίαση: Ειρήνη Βλαζάκη).

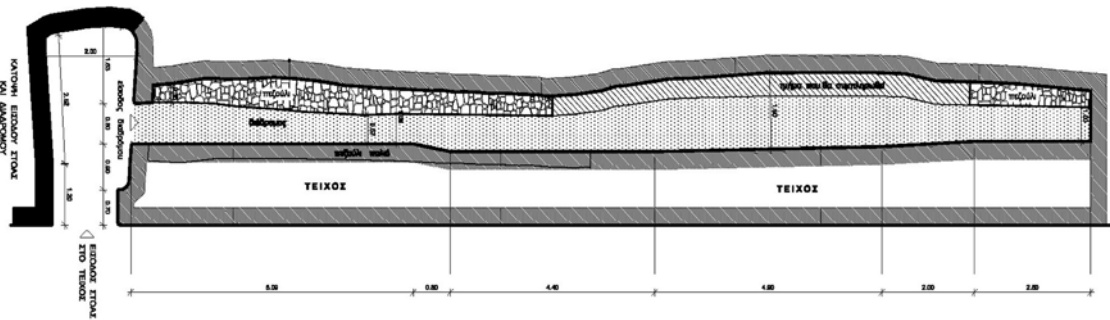
Εικ. 4. Γεωλογικός χάρτης ευρύτερης περιοχής (νεογενείς και τεταρτογενείς αποθέσεις) (πηγή: ΙΤΕ-ΙΜΣ).

ψαμμίτης και ο μαργαϊκός ασβεστόλιθος, πετρώματα ιδανικά για λάξευση και επεξεργασία, αλλά ευαίσθητα όταν εκτίθενται στις καιρικές συνθήκες, ενώ στα δυτικά και νότια συναντώνται αλλουβικές προσχώσεις (πηλός, άργιλος, άμμος και χαλίκι), στοιχεία χαλαρά και μικρού πάχους (ΙΓΕΥ 1971, γεωλογικός χάρτης της Ελλάδος – φύλλον Χανιά).

Τα δραστηκότερα γεγονότα, επεμβάσεις και αποφάσεις, τα οποία αποτέλεσαν σταθμό στη διαμόρφωση της σημερινής εικόνας της πόλης και του λόφου θα καθορίσουν στην πορεία τη βάση στην οποία θα κινηθεί η μελέτη των δεδομένων.

Οι πιο σοβαρές φυσικές καταστροφές που επηρέασαν και εξακολουθούν να επηρεάζουν την πόλη είναι οι σεισμοί. Όπως είναι γνωστό, η Κρήτη βρίσκεται πάνω στην καμπή του «Ελληνικού Τόξου», που εκτείνεται από τη Δυτική Ηπειρωτική Ελλάδα, τη δυτική Πελοπόννησο, τα Κύθηρα, την Κρήτη, την Κάσο, την Κάρπαθο μέχρι τη Ρόδο (ΙΓΜΕ). Από την αρχαιότητα έως σήμερα γίνονται καθημερινά σεισμικές δονήσεις, από τις οποίες ορισμένες υπήρξαν καταστροφικές. Εντυπωσιακές ενδείξεις σεισμικών καταστροφών αποκαλύπτονται στα αρχαιολογικά κατάλοιπα διαφορετικών περιόδων μέσω ρηγματώσεων σε δάπεδα, κατατμήσεων και μετακινήσεων τοίχων, όπως επίσης και στρωμάτων άμμου (Κατάκη 2012, 537)² που πρέπει να προκλήθηκαν από παλιρροϊκά κύματα.

² Ευθυμία Κατάκη (2012), «Δοκιμαστική ανασκαφική έρευνα στο Εθνικό Στάδιο Χανίων», *Αρχαιολογικό Έργο Κρήτης 2*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο, 2012, 537. «[...] Εκεί, μετά την αφαίρεση των σύγχρονων επιχώσεων, σε βάθος από 1-1,5 μ. έως 4-5 μ. από τη σημερινή επιφάνεια και μέσα σε παχύ στρώμα καθαρής άμμου θαλάσσης, άρχισε να αποκαλύπτεται σταδιακά τμήμα του νεκροταφείου της αρχαίας Κυδωνίας. Το πάχος του στρώματος αυξάνεται καθώς

Εικ. 5. Στοά στο εσωτερικό και κατά μήκος του Βυζαντινού Τείχους στην οδό Σήφακα (σχεδιάση: Κώστας Κουκουτσάκης 2012), αρχείο Επιστημονικής Επιτροπής Οχυρωματικών Έργων Κρήτης.

Ολοκληρωτική ακόμη καταστροφή της πόλης, κατ' επέκταση και του Καστελλίου, προκλήθηκε κατά καιρούς από πολεμικές συρράξεις, στις οποίες το μένος των κατακτητών λεηλατούσε και έκαίγε τα πάντα στο πέρασμά του, ενώ οι αμυνόμενοι κρύβονταν και δημιουργούσαν καταφύγια για να προστατευτούν. Πλήθος θαλάμων από εκσκαφές εντοπίζονται στη βυζαντινή και ενετική οχύρωση που συσχετίζονται με καταφύγια πολέμου, εκτός από κάποιες αποθήκες των οποίων η κατασκευή είναι πιο επιμελημένη (Εικ. 5). Κατά τους βομβαρδισμούς του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ολόκληρες γειτονιές αφανίστηκαν και σημαντικότερα κτίσματα κατέρρευσαν έχοντας ως συνέπεια τη δημιουργία μεγάλων αστικών κενών (Εικ. 6).

Εικ. 6. Καταγραφή της κατάστασης των κτιρίων μετά τους βομβαρδισμούς του 1941 (Κλάδου-Μπλέτσα 2015, εικ. 2.22, 108).

προχωράμε από νότο προς βορρά, το οποίο μπορεί να φτάνει και τα 6 μ. σύμφωνα με τη μελέτη του Πολυτεχνείου Κρήτης.»

Εικ. 7. Η βόρεια όψη του Τείχους στην οδό Καραολή & Δημητρίου
(κόκκινο: ελληνιστικά, κίτρινο: βυζαντινά, πράσινο: ενετικά, μπλε: τούρκικα-νεότερα)
(σχεδίαση: Κώστας Κουκουτσάκης 2012), αρχείο Ε.Ε.Ο.Ε.Κ.

Το Καστέλλι χτυπήθηκε περισσότερο από κάθε άλλη περιοχή της πόλης με αποτέλεσμα να χαθούν σχεδόν όλα τα μεγαλοπρεπή κτίσματα της ενετοκρατίας.

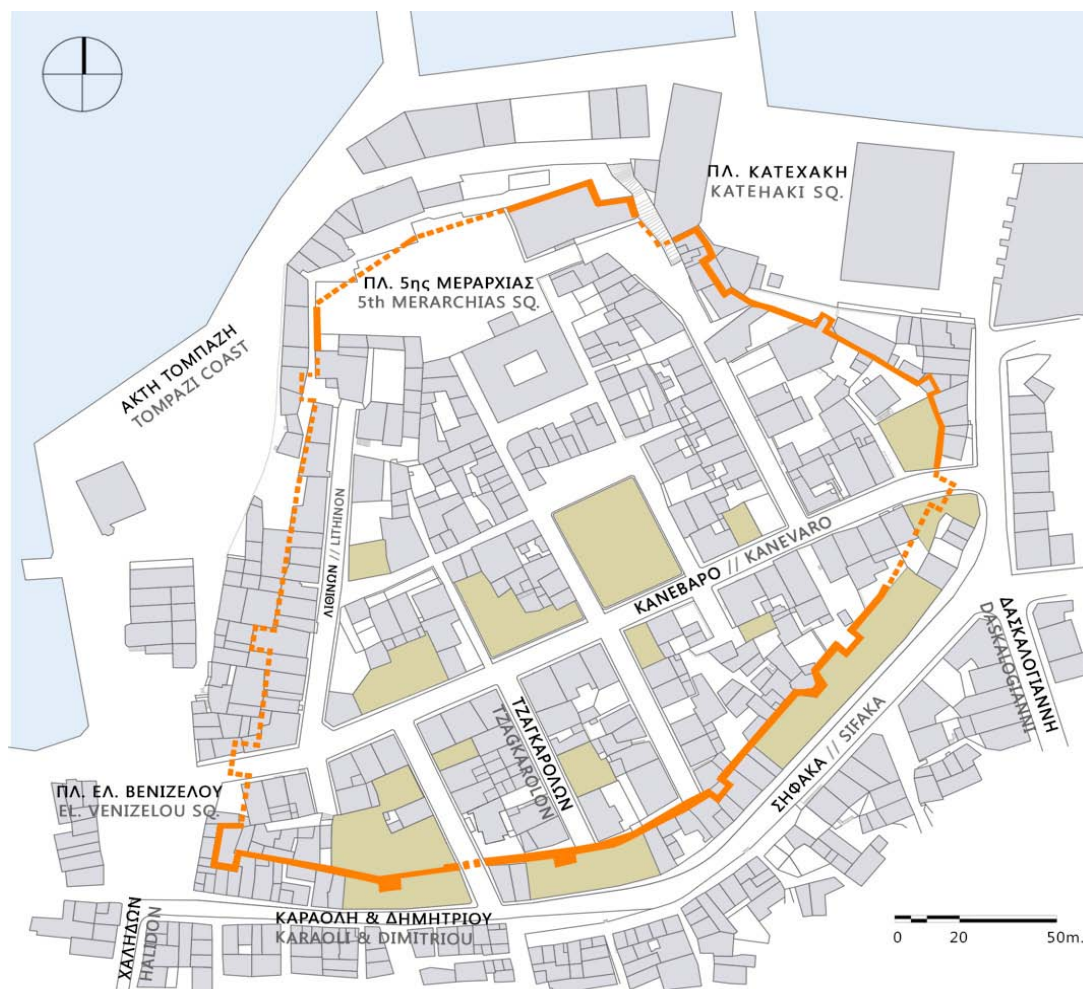
Κατά το πέρασμα των αιώνων κάθε πληθυσμός άφηνε τη δική του «γραφή» στον ιστό της πόλης. Όποτε ερχόταν διαφορετικός πληθυσμός διαχειριζόταν το έως την άφιξή του διαμορφωμένο υπόβαθρο και πρόσθετε τα δικά του στοιχεία. Επομένως όσον αφορά τις ανθρώπινες επεμβάσεις που επηρέασαν δραστικά την εικόνα της πόλης μπορούν να χωριστούν σε αυτές με κατασκευαστικά έργα και στις επεμβάσεις με θεσμικές ρυθμίσεις.

Από τα μεγαλύτερα ανθρώπινα έργα είναι προφανώς η δημιουργία των οχυρώσεων. Το μέγεθος της επέμβασης διαφέρει από εποχή σε εποχή αναλόγως του τρόπου κατασκευής τους, ενώ εκτός από τη μεταφορά χώματος και λίθων ορίζονται σαφή όρια στον αστικό ιστό που διατηρούνται μέχρι σήμερα.

Τα παλαιότερα στοιχεία οχύρωσης στην περίμετρο του λόφου Καστέλλι, η οποία είτε διαχώριζε την πόλη από την ακρόπολη είτε περιέκλειε ολόκληρο τον οικισμό, έχουν εντοπιστεί στα δυτικά, στη σημερινή οδό Καραολή και Δημητρίου. Στη βάση του Τείχους είναι ορατή η κρηπίδα της ελληνιστικής οχύρωσης, κατασκευασμένη από μεγάλους δόμους τοποθετημένους εν ξηρώ (Εικ. 7). Διακρίνονται επεμβάσεις κατά τη ρωμαϊοκρατία, ενώ πάνω της θεμελιώνεται η οχύρωση κατά τους βυζαντινούς και ενετικούς χρόνους.³

Για την κατασκευή της βυζαντινής οχύρωσης (Εικ. 8) έγινε χρήση μεγάλης διάστασης ψαμμιτικών τοπικών λίθων από κοντινές περιοχές, όπως και μεγάλης ποσότητας λίθων από κατάλοιπα των ιστορικών χρόνων (σπόλια). Το Τείχος είχε τέσσερις εισόδους, ανατολικά, δυτικά, βόρεια και νότια και διέθετε μικρή τάφρο, πύργους με τοξοθυρίδες και ευθύγραμμα τμήματα με περίβολο. Η πόλη περιοριζόταν εντός των Τειχών και χωριζόταν στα δύο με έναν φαρδύ δρόμο που ένωνε τη δυτική με την ανατολική πύλη, τον αποκαλούμενο corso

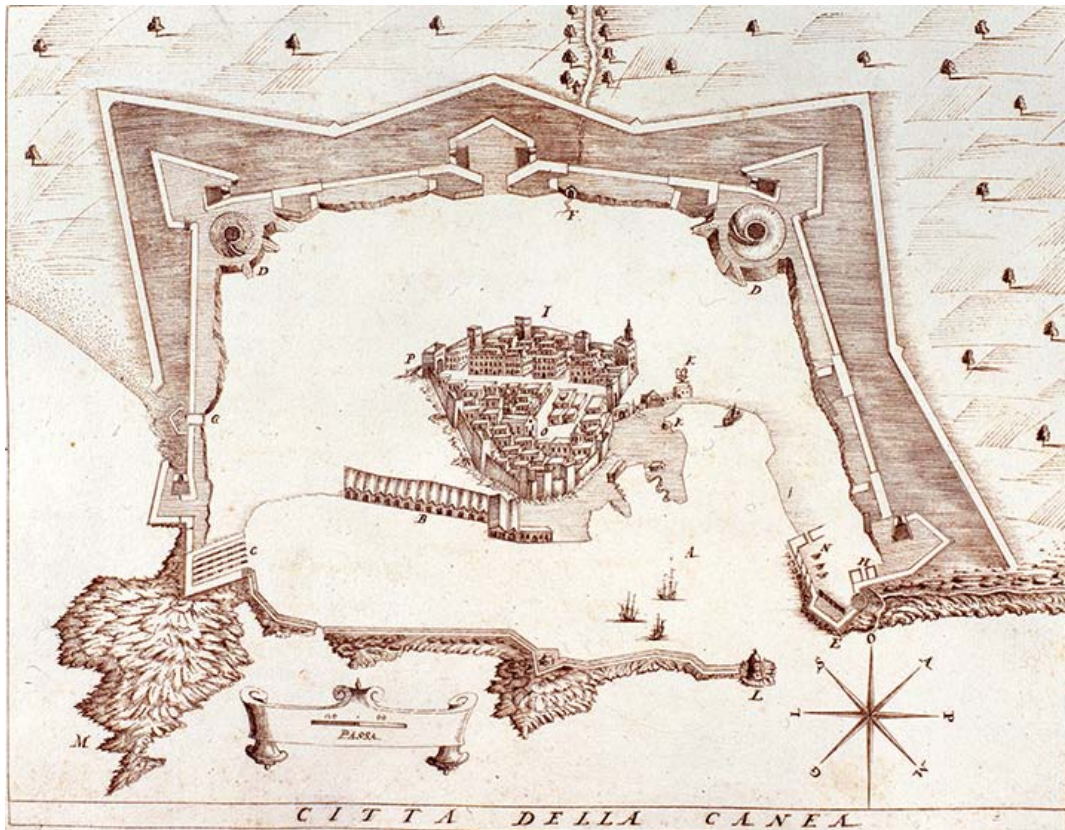
³ Ίχνη οχύρωσης κατά τις ΥΜΙΙΑ/Β περιόδους δεν έχουν εντοπιστεί μέχρι σήμερα και πιθανότατα να μην υπήρξαν, όπως συμβαίνει και στο ανάκτορο της Πύλου. Ίσως η εποπτεία στη γύρω περιοχή εξαιτίας της τοπογραφίας του λόφου να ήταν επαρκής. Ερωτήματα βέβαια δημιουργεί μια αρκετά μεγάλη συγκέντρωση λίθων που αποκαλύφθηκε στην ανασκαφή της οδού Κατρέ, 10 μέτρα περίπου από το περιμετρικό Τείχος, η οποία χρονολογείται στη ΥΜΙΙΓ φάση και θα μπορούσε να ανήκει σε μια οχυρωματική κατασκευή. Βρίσκεται πάνω ακριβώς από την κεντρική αυλή της ΥΜΙΙΒ περιόδου που, απ' ό,τι φαίνεται, μετά από τον μεγάλο σεισμό δεν χρησιμοποιήθηκε ξανά.

Εικ. 8. Η πορεία της Βυζαντινής Οχύρωσης (σχεδίαση: Ειρήνη Βλαζάκη).

και srata, τη σημερινή οδό Κανεβάρο. Σε όλη τη διάρκεια της ενετοκρατίας δέχτηκε μεγάλες επιδιορθώσεις και διατηρήθηκε για τρεις περίπου αιώνες μέχρι να χάσει τη λειτουργία του. Κατά την τουρκοκρατία κατασκευάστηκαν σε επαφή και πάνω σε αυτόν νέα κτίσματα, ενώ στη μεταπολεμική περίοδο επιδέχτηκε μικρές μετατροπές. Σήμερα σώζεται σε ποσοστό 80%, από το οποίο το μισό περίπου είναι ορατό και το υπόλοιπο μέσα και σε επαφή με ιδιωτικές ιδιοκτησίες.

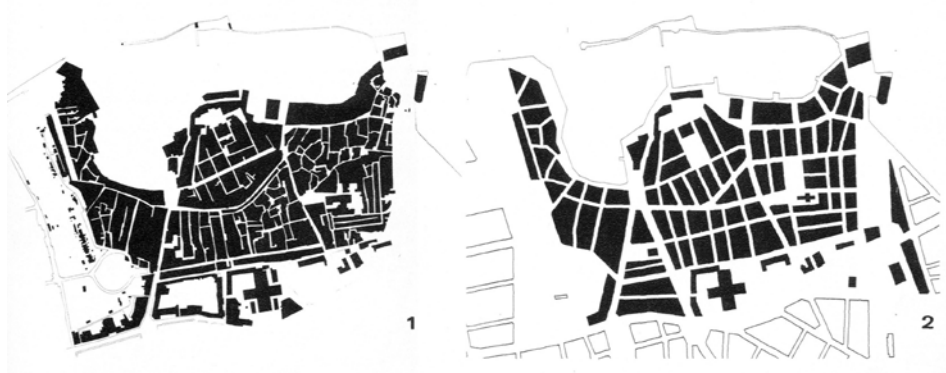
Τον 16ο αιώνα κατασκευάστηκαν οι εκτεταμένες εξωτερικές οχυρώσεις, ένα τεχνικό έργο που τροποποίησε όσο κανένα άλλο το ανάγλυφο της πόλης, επηρεάζοντας δραστικά τα κατάλοιπα των περασμένων πολιτισμών, αλλά και την οργάνωση των νέων (Εικ. 9). Στη μεγάλη ζώνη που καταλαμβάνουν οι τάφροι καταστράφηκαν στοιχεία των ιστορικών κυρίως χρόνων, ενώ για τη δημιουργία των επιχωματώσεων μεταφέρθηκαν επιπλέον όγκοι χώματος από τις γύρω περιοχές. Σήμερα σε δημόσια έργα που λαμβάνουν χώρα στις οχυρώσεις και περιλαμβάνουν αποχωματώσεις για εγκατάσταση κυρίως δικτύων κοινής ωφέλειας, εντοπίζονται ανάκατα κατάλοιπα παλαιότερων εποχών.

Εικ. 9. Οι νέες Ενετικές οχυρώσεις γύρω από τον λόφο Καστέλλι (Nani 1613), αρχείο Ε.Ε.Ο.Ε.Κ.

Νομοθετική ρύθμιση που αποδείχτηκε σημαντική υπήρξε η ανταλλαγή των πληθυσμών και η άφιξη προσφύγων με τη Μικρασιατική καταστροφή. Η πόλη των Χανίων δέχεται 6.925 πρόσφυγες, παρουσιάζοντας αύξηση πληθυσμού κατά 24% (Μπελαβίλας 2013, 15). Η συνοικία Καστέλλι άλλαξε μορφή, οι τουρκικές ιδιοκτησίες παραχωρήθηκαν στο κράτος το οποίο τις διαχειρίστηκε και τις μεταβίβασε σε Έλληνες πρόσφυγες.

Ένας ακόμη νόμος που επηρέασε ριζικά την εικόνα του ιστορικού κέντρου είναι η θέσπιση του σχεδίου πόλης του 1946, σχέδιο εγκεκριμένο από τον Κων/νο Δοξιάδη (Εικ. 10). Μέσα στο

Εικ. 10. Η πόλη το 1946 και το νέο Σχέδιο Πόλης (μελέτη Ρωμανού – Καλλιγά 1977, Α57), αρχείο ΕΦΑΧ.

Εικ. 11. Η οριοθέτηση των αρχαιολογικών ζωνών στην παλιά πόλη βάσει της κήρυξης του 2012 (ΦΕΚ 97-ΑΑΠ 28-03-12).

κλίμα της ανασυγκρότησης ορίζονται νέες χαράξεις οικοδομικών τετραγώνων αδιαφορώντας για τον «λαβυρινθώδη» ιστό της παλιάς πόλης. Με εγκρίσεις από το αρμόδιο Υπουργείο Ανοικοδόμησης ανεγείρονται πολλά νέα κτίσματα από σπλισμένο σκυρόδεμα, χάνονται παλιοί δρόμοι και όλα αυτά δίχως να υπάρχει έλεγχος για πιθανές αρχαιότητες.⁴

Η κήρυξη της παλιάς πόλης (της πόλης εντός των Τειχών) σε ιστορικό διατηρητέο μνημείο το 1965 (ΦΕΚ 523/16-08-65) έρχεται να δώσει ένα τέλος σε αυτή την καταστροφή. Βάσει της νομοθεσίας οποιαδήποτε εργασία σε κτίσμα που βρίσκεται στην εν λόγω ζώνη χρειάζεται έγκριση από την αρμόδια Αρχαιολογική Υπηρεσία. Τα στοιχεία που έρχονται στο φως με τις πρώτες έρευνες είναι βέβαια αρκετά και οδηγούν σε πολλές απαλλοτριώσεις οικοπέδων, εκεί όπου σήμερα διεξάγονται οι συστηματικές ανασκαφές.

Τέλος σημαντικό βήμα έγινε το 2012, όταν τα Χανιά κηρύσσονται αρχαιολογικός χώρος και οριοθετούνται ζώνες προστασίας σε ολόκληρη την πόλη (Εικ. 11). Ο λόφος ανήκει πια στη ζώνη Β1 όπου ισχύουν ειδικοί όροι δόμησης και ελέγχονται οι χρήσεις γης, οι επιτρεπόμενες δραστηριότητες, καθώς και η δυνατότητα και οι προϋποθέσεις συνέχισης της λειτουργίας υφιστάμενων νόμιμων δραστηριοτήτων (Νόμος 3028/2002, άρθρο 13, παρ. 2).

⁴ Η εφαρμογή του σχεδίου πόλης και του αστικού αναδιασμού υλοποιήθηκε σε πολλά σημεία της παλιάς πόλης δημιουργώντας μέχρι και σήμερα τεράστια ιδιοκτησιακά ζητήματα. Ο λόφος Καστέλλι και το βόρειο τμήμα της Σπλάντζιας είναι οι περιοχές που τροποποιήθηκαν περισσότερο από όλες.

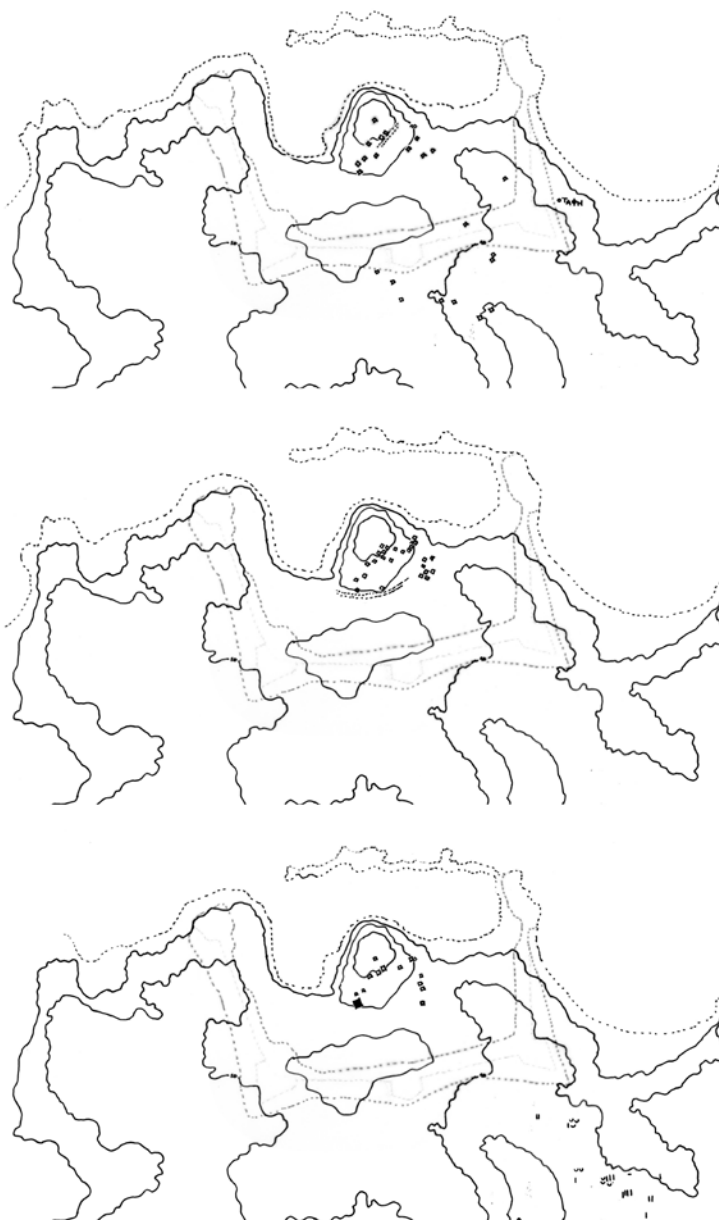

Εικ. 12. Όλα τα δεδομένα των εποχών στον λόφο Καστέλλι πάνω στον σημερινό αστικό ιστό (σχεδίαση: Ειρήνη Βλαζάκη).

Στο πλαίσιο λοιπόν της διδακτορικής διατριβής όλα τα μέχρι σήμερα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που εντοπίζονται στον λόφο τοποθετούνται πάνω σε ένα κοινό υπόβαθρο (Εικ. 12). Δημιουργείται δηλαδή ένα σύστημα αλληλοκάλυψης δεδομένων, το οποίο μπορεί να αναλυθεί ανά περίπτωση αναλόγως το ζητούμενο. Με αυτή την καταγραφή στοιχείων μπορεί στη συνέχεια να υλοποιηθεί σύγκριση συγκεκριμένων, ή και όλων μαζί, εποχών.

Απομονώνοντας παραδείγματος χάρη τα κατάλοιπα των μινωικών χρόνων, παρατηρείται ότι κατά την προανακτορική περίοδο ο οικισμός είναι πυκνός στον λόφο, αλλά η κατοίκηση εξαπλώνεται δορυφορικά σε μεγαλύτερη έκταση. Αντιθέτως, κατά τις δύο επόμενες ανακτορικές περιόδους η κατοίκηση περιορίζεται στο Καστέλλι και στις ανατολικές παρυφές του (Εικ. 13). Εκτός από το πλήθος των σημαντικών ευρημάτων που έχει φέρει η αρχαιολογική σκαπάνη στον λόφο Καστέλλι, η ανεύρεση πλούσιου αρχείου πινακίδων Γραμμικής Α' γραφής (Παπαποστόλου – Godart – Olivier 1976) είναι το σημαντικότερο τεκμήριο που στοιχειοθετεί την ανάπτυξη ενός μινωικού ανακτόρου στη θέση αυτή, εφάμιλλο των άλλων της κεντρικής και ανατολικής Κρήτης, όπως ακριβώς εικονίζεται στο γνωστό σφράγισμα του Δεσπότη, που βρέθηκε σε ανασκαφή του λόφου (Εικ. 15).

Λόγω των ανακτορικών χαρακτηριστικών και του μεγάλου αριθμού πινακίδων που βρέθηκαν στο αρχείο συμπεραίνεται ότι η συγκεκριμένη νεοανακτορική εγκατάσταση αποτελεί το κύριο

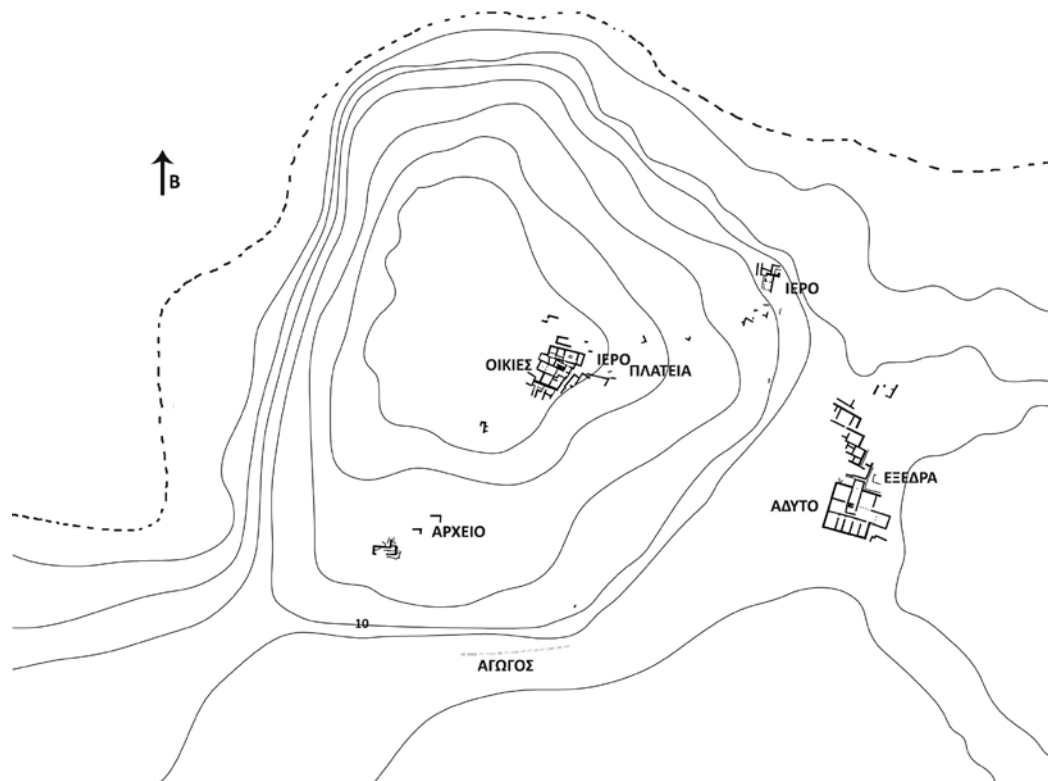

Εικ. 13. Σχεδιαγραμματικά τα μινωικά κατάλοιπα πάνω στο φυσικό ανάγλυφο (ΠΜ-MM, ΥΜΙ, ΥΜΙΙ) (σχεδίαση: Ειρήνη Βλαζάκη). (ΦΕΚ 97-ΑΑΠ 28-03-12).

ανάκτορο της περιοχής. Εάν σε σχετικά κοντινή απόσταση υπήρχε κάποιο άλλο, πιο σημαντικό ανακτορικό κέντρο, θα είχε από καιρό έρθει στο φως.⁵

Αναζητώντας στην πορεία τη χωροθέτηση του ανακτόρου, μετά από μελέτη όλων των ευρημάτων διαπιστώνεται ότι τα κατάλοιπα που διαθέτουν ανακτορικά χαρακτηριστικά καταλαμβάνουν πολύ μεγάλη έκταση, καθιστώντας δύσκολο τον ακριβή εντοπισμό του ανακτόρου (Εικ. 14).

⁵ Εάν πρόκειται για λιμενικό οικισμό και όχι για ανάκτορο, θα έπρεπε, όπως συμβαίνει στην Αγία Τριάδα και στις Αρχάνες, να υπήρχε σε σχετικά κοντινή απόσταση ένα μεγάλο ανακτορικό κέντρο με το οποίο θα συνεργάζονταν. Το γεγονός ότι μέχρι σήμερα δεν έχει εντοπιστεί κάποιο ίχνος, ενισχύει ακόμη περισσότερο την ύπαρξη του κεντρικού ανακτόρου του νομού στη θέση της πόλης των Χανίων.

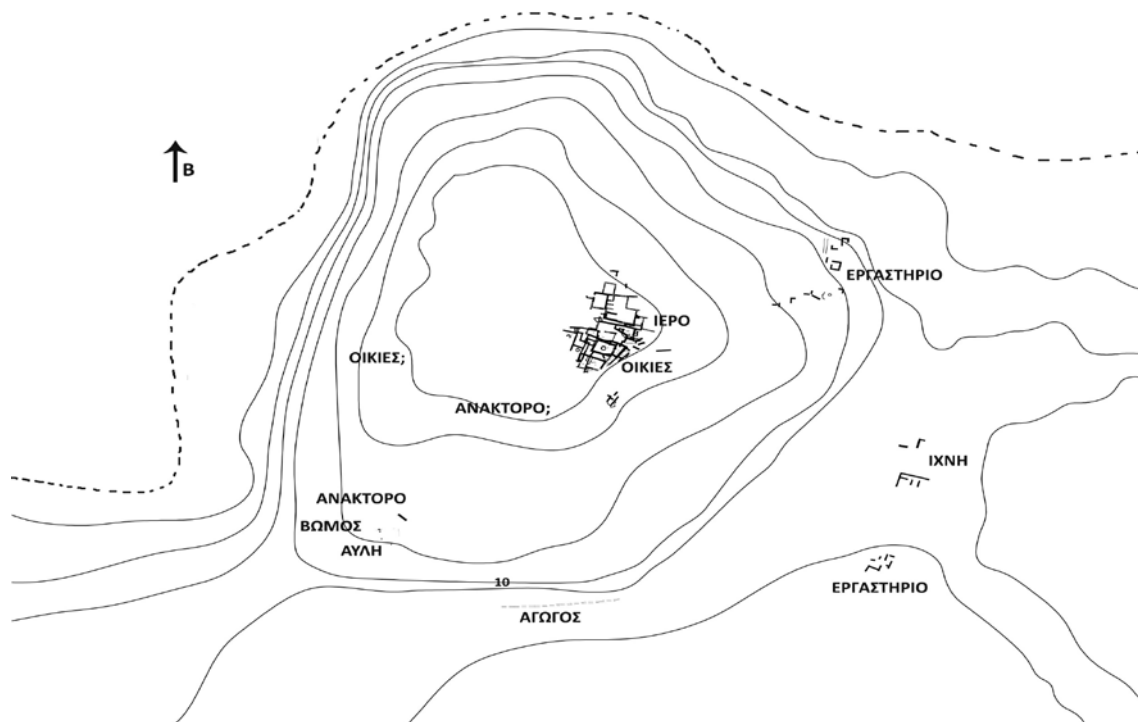
Εικ. 14. Τα κατάλοιπα της ΥΜΙ φάσης πάνω στο φυσικό ανάγλυφο (σχεδίαση: Ειρήνη Βλαζάκη).

Ανάμεσα στα καταγραμμένα ίχνη σίγουρα περιέχεται μέρος του, όπως και τμήμα του οικισμού, σε σύγκριση πάντα με τις εκτάσεις των υπολοίπων μινωικών εγκαταστάσεων στο νησί. Το γεγονός ότι δεν έχει ακόμη εντοπιστεί η κεντρική αυλή, αν και έχει αποκαλυφθεί συγκρότημα που περιέχει όλα τα ανακτορικά χαρακτηριστικά (άδυτο, Μίνοαν Hall, φωταγωγοί, κρύπτη των πεσών) στην οδό Δασκαλογιάννη και ένα κτίριο με μεγάλο αρχείο από πινακίδες, καθιστά δύσκολο τον ακριβή εντοπισμό του.

Με την εξέλιξη των ανασκαφικών εργασιών και τη συνεχή έρευνα των ειδικών, εκτός από πολυάριθμα νέα στοιχεία για τη λειτουργία της εγκατάστασης, θεωρείται βέβαιο ότι στο κοντινό μέλλον θα μπορέσει να χωροθετηθεί η ακριβής θέση του ανακτορικού συγκροτήματος.

Εικ. 15. Το «Σφράγισμα του Δεσπότη» (1450-1400 π.Χ.), (Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη 2009, εικ. 16β, σ. 41).

Εικ. 16. Τα κατάλοιπα της ΥΜΙΙΒ φάσης πάνω στο φυσικό ανάγλυφο (σχεδίαση: Ειρήνη Βλαζάκη).

Τα πιο πρόσφατα σημαντικά στοιχεία για το ανακτορικό κέντρο των κρητομυκηναϊκών χρόνων ήρθαν στο φως στην οδό Κατρέ στο πλαίσιο των εν εξελίξει συστηματικών ανασκαφών στον λόφο Καστέλλι. Αποκαλύφθηκε μία μεγάλη εσωτερική αυλή της ΥΜΙΙΒ φάσης, ένας βωμός, μία τράπεζα προσφοράς, βάσεις κιόνων και τοιχογραφημένες κατασκευές. Στο δάπεδο της αυλής, το οποίο είναι κατασκευασμένο από ισχυρό κονίαμα, παρουσιάζονται πολλές και έντονες ρωγμές. Πάνω σε αυτό βρέθηκαν τοποθετημένα πολυάριθμα οστά από σφάγια ζώων και από μία μόνο νεαρή γυναίκα, καλυμμένα από μικρούς λίθους. Οι αρχαιολόγοι οδηγούνται στο συμπέρασμα ότι τα στοιχεία αυτά αφορούν μία προσφορά-θύσια στους χθόνιους θεούς ως εξιλασμό μετά από μεγάλη σεισμική καταστροφή (Andreadaki-Vlazaki 2015, 27-42).

Αναλύοντας όλα τα δεδομένα της εποχής φαίνεται ότι η μεγάλη αυτή αυλή ανήκει στο ανάκτορο των μυκηναϊκών χρόνων και ότι επιλέχθηκε από τους Μυκηναίους η δημιουργία της πόλης και του ανακτόρου στον λόφο Καστέλλι (Εικ. 16). Βέβαια δεν πρόκειται για το πιο ψηλό σημείο του λόφου, όπως συνέβαινε συνήθως κατά τη δημιουργία των μυκηναϊκών μεγάρων (άκρη της πόλεως),⁶ αλλά ίσως να αποτέλεσε εξαίρεση καθώς οι Αχαιοί αναγκάστηκαν να επανακατοικήσουν έναν ήδη δομημένο οικισμό. Ένα ερώτημα επομένως δημιουργείται για το εάν το σημείο είναι το ίδιο με εκείνο του ανακτόρου κατά τη μινωική περίοδο. Ίσως κάτω από το μυκηναϊκό ανάκτορο να σώζεται το αντίστοιχο μινωικό,⁷ αλλά τα ευρήματα και η προσεκτική μελέτη τους είναι εκείνα που θα δώσουν τις απαντήσεις.

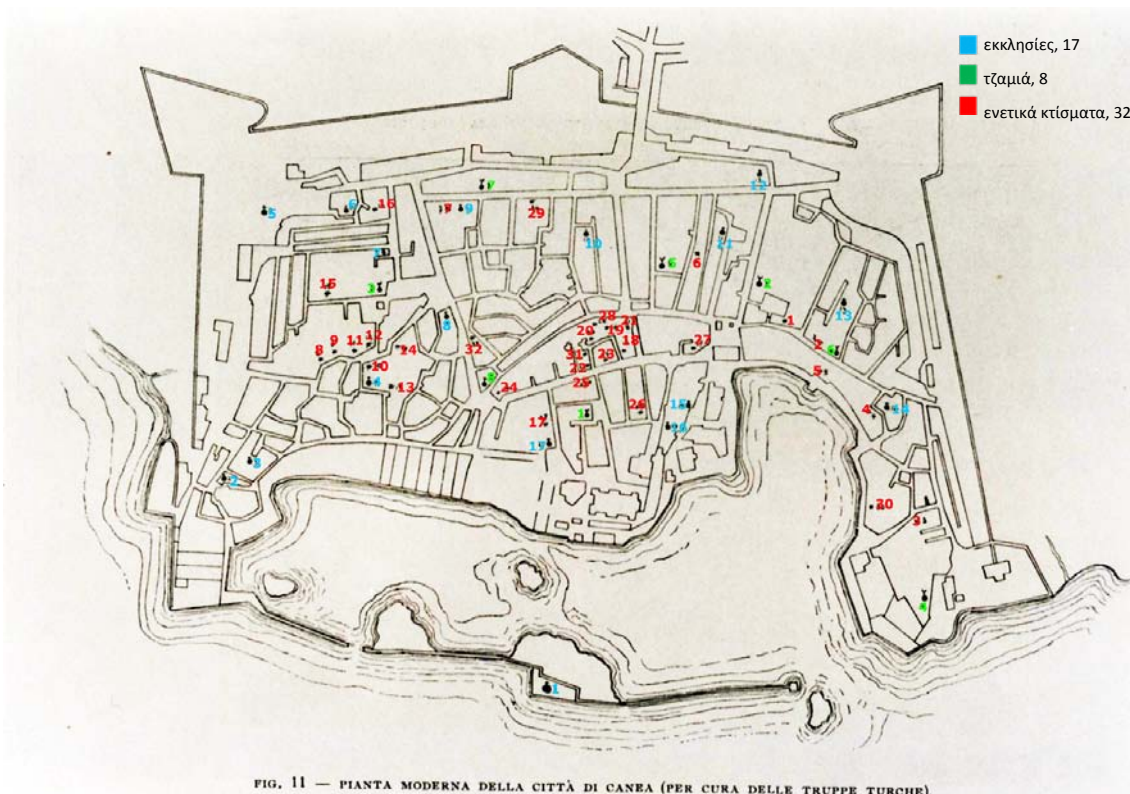
⁶ Το μέγαρο βρίσκεται στην άκρη της πόλης στην Τίρυνθα, την Πύλο, τις Μυκήνες.

⁷ Στην ανασκαφή της οδού Κατρέ 1 αποκαλύφθηκαν σε δοκιμαστική τομή κάτω από τη μυκηναϊκή αυλή επιμελημένο πλακοστρωμένο δάπεδο και κατώφλι της νεοανακτορικής περιόδου.

Εικ. 17. Η ανασκαφή το 1997 στην οδό Δασκαλογιάννη (Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη 2009, εικ. 5, σ. 15).

Ένα ακόμη στοιχείο που διακρίνεται στον κοινό χάρτη (Εικ. 12) είναι ότι η ρυμοτομία των προϊστορικών και ιστορικών περιόδων παραμένει σχεδόν η ίδια, αν και τα κτίσματα έχουν διαφορετικές διαστάσεις και μορφολογία. Σε αντίθεση έρχεται ο αστικός ιστός της ενετοκρατίας, ο οποίος δημιουργείται με κλίση περίπου 45 μοιρών από τον αρχαίο και διατηρείται σχεδόν ακέραιος όλες τις ακόλουθες εποχές μέχρι και σήμερα (Εικ. 17). Η παλαιότερη γνωστή αποτύπωση του λόφου Καστέλλι έγινε από τον Giuseppe Gerola στις αρχές του 20ού αι. (Εικ. 18) και η επόμενη μόλις το 1946 από το τότε Υπουργείο Οικισμού και Ανοικοδομήσεως. Ενδιάμεσα υπάρχει και η πολύ σημαντική αεροφωτογραφία του 1939 της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού. Λόγω της

Εικ. 18. Χάρτης της παλιάς πόλης από τον G.Gerola, όπου διακρίνονται οι εκκλησίες, τα τζαμιά και αξιόλογα ενετικά κτίσματα (Gerola 1901) (σχεδίαση: Ειρήνη Βλαζάκη 2013),
χάρτης υποβάθρου: αρχείο Ε.Ε.Ο.Ε.Κ.

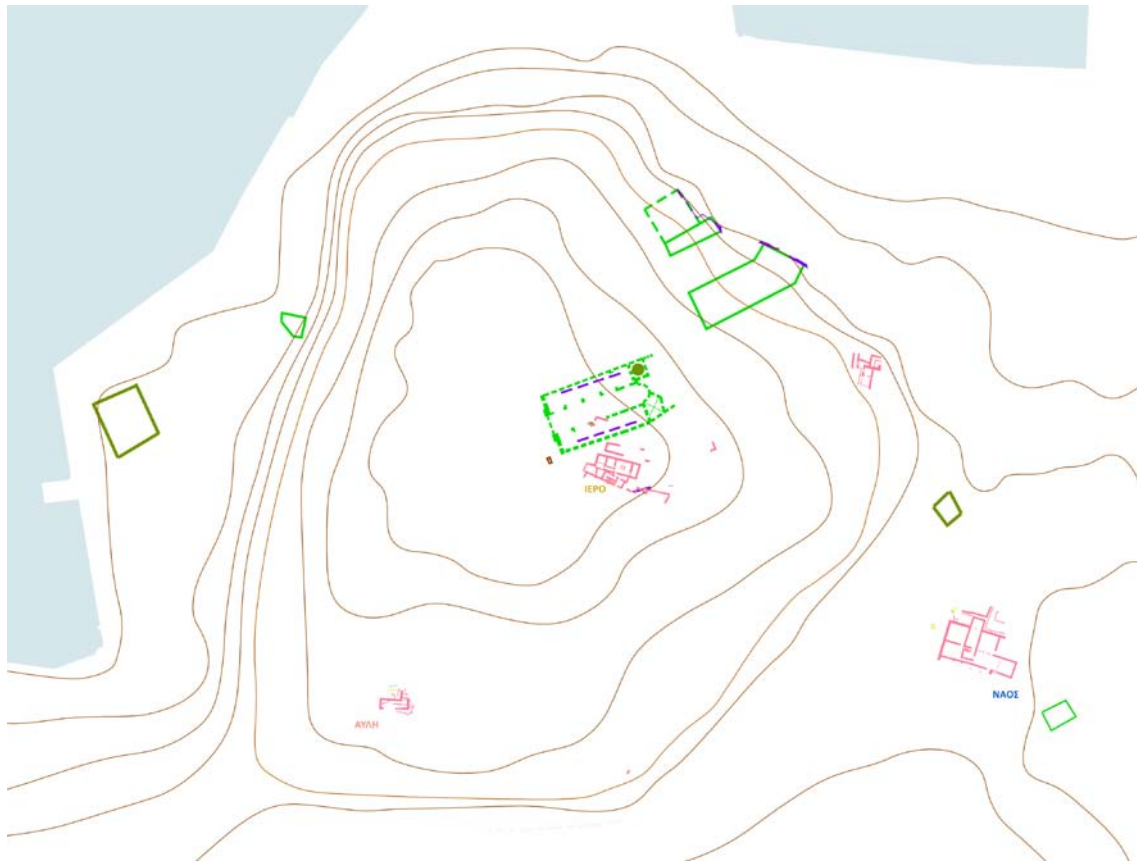

Εικ. 19. Αεροφωτογραφία του 1939 (ΓΥΣ), αρχείο Ε.Ε.Ο.Ε.Κ.

καλής της ανάλυσης και μετά από σύγκρισή της με μεταγενέστερες, διακρίνονται όλες οι αλλαγές που έχει υποστεί ο λόφος, και όχι μόνο, τους δύο τελευταίους αιώνες (Εικ. 19).

Μεγάλο επίσης ενδιαφέρον παρουσιάζει η σύγκριση των χρήσεων που λάμβαναν χώρα στον λόφο σε κάθε εποχή. Εδώ κατά κύριο λόγο εγκαθίστανται η ανώτερη τάξη και οι σημαντικότερες υπηρεσίες αναλόγως των προτεραιοτήτων.

Ο λόφος επιλέγεται για τη χωροθέτηση του ανακτόρου κατά τη μινωική περίοδο, οργανώνεται η ακρόπολη κατά τους ιστορικούς χρόνους, οικοδομείται σημαντική βασιλική και περιβάλλεται με οχύρωση κατά τους βυζαντινούς, ανεγείρονται το Palazzo, το Duomo και τα ενδιαίτηματα των ευγενών επί ενετοκρατίας, ιδρύεται το Διοικητήριο επί Τουρκοκρατίας και επί Κρητικής Πολιτείας και, τέλος, γίνεται στρατιωτική χρήση κατά τις εμπόλεμες περιόδους. Σήμερα

Εικ. 20. Οι ενδείξεις λατρείας διαφορετικών εποχών πάνω στο φυσικό ανάγλυφο του λόφου (σχεδίαση: Ειρήνη Βλαζάκη).

ο λόφος Καστέλλι δεν φιλοξενεί κάποια βασική λειτουργία της πόλης⁸ και χαρακτηρίζεται κυρίως από κατοικίες και από τουριστικά καταλύματα, τα οποία συνεχώς αυξάνονται. Αποτελεί προφανώς περιοχή έντονου αρχαιολογικού ενδιαφέροντος, καθώς έχουν λάβει χώρα πολλές ανασκαφές στα απαλλοτριωμένα οικόπεδα και στόχος της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας είναι να πραγματοποιηθούν ακόμη περισσότερες.

Άλλο ένα συμπέρασμα από την ανάλυση των χρήσεων του λόφου είναι ότι στο σημείο είχαν χωροθετηθεί σημαντικοί χώροι λατρείας, με τις πρώτες ενδείξεις να ανάγονται στα υστερομινωικά χρόνια. Ενδεικτικά, στην πλατεία της Αγίας Αικατερίνης τα ευρήματα δείχνουν την ύπαρξη σημαντικού ιερού στα μυκηναϊκά και γεωμετρικά χρόνια, χρήση που συνεχίζεται και στα χριστιανικά με τη δημιουργία της βασιλικής και στη συνέχεια με την ανέγερση του επιβλητικού ενετικού ναού (Duomo). Σήμερα στο βόρειο τμήμα της Ελληνο-σουηδο-δανέζικης ανασκαφής βρίσκεται ένα εικονοστάσι που θυμίζει την ιερή αυτή πολύχρονη λειτουργία (Εικ. 20).

⁸ Μέχρι προσφάτως (2014) τα ιστορικά κτίρια της 5ης Μεραρχίας στην πλατεία Αγίου Τίτου, των παλαιών στρατώνων και φυλακών, στέγαζαν την Πρυτανεία και τις διοικητικές υπηρεσίες του Πολυτεχνείου Κρήτης, οι οποίες μεταφέρθηκαν στην Πολυτεχνειούπολη, στα Κουνουπιδιανά. Σήμερα τα κτίρια δεν έχουν ακόμη λάβει κάποια δημόσια χρήση.

Πολλές είναι κατά καιρούς οι μελέτες που έχουν εκπονηθεί για την ανάδειξη της παλιάς πόλης.⁹ Όλες ανεξαιρέτως προτείνουν τη δημιουργία αρχαιολογικού πάρκου στον λόφο και τη σε μεγάλο βαθμό πεζοδρόμησή του. Το ευδιάκριτο ιστορικό παλίμψηστο που τον χαρακτηρίζει, οι υπέροχες θεάσεις στον κόλπο του λιμανιού και στην υπόλοιπη πόλη, καθώς και η θέση του στον αστικό ιστό, αποτελούν στοιχεία που χρήζουν προστασίας και ανάδειξης.

Ο λόφος Καστέλλι αποτελούσε πάντα τον πυρήνα του οικισμού που αναπτύχθηκε στο ίδιο σχεδόν σημείο. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να υποστεί τις μεγαλύτερες τροποποιήσεις ανά τους αιώνες έως ότου ξεκίνησε η προστασία του. Μπορεί κανείς να θεωρήσει ότι πρόκειται για μια μικρογραφία ολόκληρης της πόλης, ένα πολυδομημένο σύμπλεγμα που κρατάει στο υπέδαφός του στοιχεία περασμένων πολιτισμών, αδιατάραχτα μυστικά, που ακόμη περιμένουν να αποκαλυφθούν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Μαρία Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη (2004), «Νομός Χανίων», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 56-59, Χρονικά 2001-04, τ. Β5, 388-390.
- Μαρία Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη (επιμ.) (2009), *Χανιά (Κυδωνία), Περιήγηση σε χώρους αρχαίας μνήμης*, Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού – ΚΕ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.
- Αλέξανδρος Σ. Καλλιγιάς, Αλέξανδρος Ν. Παπαγεωργίου-Βενετάς, Αριστείδης Γ. Ρωμανός (1977), *Μελέτη ανάδειξης και προστασίας της Παλιάς Πόλης Χανίων*.
- Ευθυμία Κατάκη (2012), «Δοκιμαστική ανασκαφική έρευνα στο Εθνικό Στάδιο Χανίων», *Αρχαιολογικό Έργο Κρήτης* 2, Ρέθυμνο, Πανεπιστήμιο Κρήτης, 537-547.
- Αιμιλία Κλάδου-Μπλέτσα (2015), *Τα Χανιά, 100 χρόνια – Από την ένωση στο 2013*, Χανιά, έκδ. ΤΕΕ-ΤΔΚ.
- Νίκος Μπελαβίλας (2013), «Η στέγαση των προσφύγων», *Μάθημα: Κατοικία και πόλη*, Ρώμη, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ.
- Ιωάννης Α. Παπαποστόλου – Louis Godart – Jean Pierre Olivier (1976), *Γραμμική Α΄ στο μινωικό αρχείο των Χανίων*, Edizioni dell'Ateneo,
- Maria Andreadaki-Vlazaki (2015), "Sacrifices in LMIIIB: Early Palatial Centre", *Pasiphae* IX, Roma, Rivista di Filologia e Antichità Egee, 27-42.
- Italo Calvino (1982), *Αόρατες Πόλεις*, Αθήνα, εκδόσεις Οδυσσέας.
- Giuseppe Gerola (1905), *Monumenti Veneti nell'isola di Creta*, A.1, Venezia.

⁹ Ενδεικτικά: Τρίτση-Αργυρόπουλου 1967, Ρωμανού-Καλλιγιά 1977, ΤΕΕ-ΤΔΚ & ΣΑΧ 2009-10.